

«Вирівнювання» Збруча. Quo vadis, Вадісе?. Книга 2..

«Вирівнювання» Збруча. Quo vadis, Вадісе?. Книга 2

Про книгу

Історичний роман-хроніка “Que vadis, Vadise?” є другою книгою трилогії “«Вирівнювання» Збруча”. У ньому йдеться про масові репресії радянських органів НКВС-НКДБ у Західній Україні в 1939-1941 роках. З іронічних, а подекуди із саркастичних позицій, витворена колекція історичних подій, явищ і постатей, розкриті деякі таємниці того часу, хитросплетіння політики та війни.

Олег Клименко

«ВИРІВНЮВАННЯ» ЗБРУЧА

QUO VADIS, VADICE?

Книга 2

© Видавництво "НК-Богдан"

www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-7838-2

Олег Клименко
«Вирівнювання»
Збруча

Історичний роман-хроніка

Quo vadis, Вадісе?

Книга друга

Історичний роман-хроніка “Quo vadis, Вадісе?” є другою книгою трилогії “«Вирівнювання» Збруча”. У ньому йдеться про масові репресії радянських органів НКВС-НКДБ у Західній Україні в 1939-1941 роках. З іронічних, а подекуди із саркастичних позицій, витворена колекція історичних подій, явищ і постатей, розкриті деякі таємниці того часу, хитросплетіння політики та війни.

ТЕРНОПІЛЬ,
17-18 вересня 1939 року

Цей день війни за насиченістю нічим не відрізнявся від попередніх... хіба що радянські літаки, які з'явилися зненацька. Вони, ховаючись за хмарами, скидали бомби. «ФАБ-50», вирвавшись з бомболюків, зі жахливим виттям поринули вниз із наміром розірвати Тернопіль на шматки.

У довгому й неприємному бомбосховищі, на шматку холодного цементу в домініканському костьолі, всі урочисто, ніби на месі, повсідалися в очікуванні дійства. Акуратний і наглянсований ксьондз

Мадура натхненно читав молитви. У жовтому світлі, в якому роїлися пилинки, швидкість читання була нижче середньої.

— Діти мої! — піднесено мовив ксьондз. — Нам залишилося тільки молитись. Я вже чую Божі кроки...

Загинаючи пальці, він перерахував, які молитви треба проказати, щоб Господь, який проявляється зазвичай у деталях, відвернув біду.

Двоє постарших жінок, притулившись одна до одної, наче раки в кошику, таємниче про щось перешіптувалися, мабуть, про цілющі властивості цибулі. Тільки пан Маковецький і пан Тадек К. грали в карти за всіма правилами кредитно-фінансових відносин — на цигарки. Пан Войцех утретє поспіль переміг, а Тадеку як завжди... не таланило.

— Пан Войцех махлює! — відкрив писок у презирливій гримасі Тадек, який скидався на лисуватого пацюка, і невдоволено швиргонув засмальцьовані карти на імпровізований стіл.

Усміхнувшись, пан Маковецький задоволено понюхав виграні три дешеві сигарети. Він вдихав «запах перемоги».

— Реванш і негайно! — скреготнув зубами Тадек — фаховий пройдисвіт, який не на жарт розізлився. Він умів добряче лютувати.

Як кожен гравець Тадек вірив, що ось-ось настане перелом і можна буде з лихвою повернути все програне. Може, нині фортуна змилюється?

Реваншу не сталося — набридлива сирена ППО дозволила піднятися на поверхню. У кутку спав старенький із сивою бородою, немов у святого Онуфрія... дуже старенький, який уже в землю дивиться. Жовта пляма, що розплилася на штанах, свідчила про нетримання.

— Ой вуйку! Царство Небесне проспало... очуняйте, — розторсала його одна з жінок.

— Ви ліки приймаєте? — стурбовано запитала інша.

— Якщо згадаю, то так, — старий трохи підвів густі кошлаті брови.

Коли настав час розходитися, всі перехрестилися і перецілувалися з особливою насолодою.

— Слава Всевишньому, і цього разу минуло, — полегшено зітхнув ксьондз Мадура.

Більшість радянських бомб упала за містом на відкриту місцевість, залишивши після себе пошматований краєвид. Деревя зрубало під

корінь. Це місце вже стало не тим, яким його знали обивателі. Що вони сподівалися побачити? Люди стояли біля велетенської вирви, котра ніби запитувала «На що витріщилися?», і спльовували в неї. Дехто приміряв її до розмірів власного укриття.

На щастя, наслідком нальоту стало тільки одне точне влучання, однак усі відчували закопчений присмак бомбардування. На вулиці Вертепній, яка тепер нагадувала розпечену пательню, — дим і кипуче полум'я. Розбита червона черепиця, що злетіла з даху, валялася на бруківці. Пані Зьобро з мокрим од сліз обличчям тримала на руках скривавлене тіло пекінеса.

Застогнала і впала лицем до землі двоповерхова будівля, здіймаючи ще один вал гарячої їдкої пилуки. Сірі від вапняного нальоту дерева навколо неї були голі й скидалися на вішаки. Безглуздою купою громадилися рукотворні цегляні й бетонні уламки. Від гару сильний, майже натхненний напад кашлю. Люди, бухикаючи, рясно й запально лаялися. Чути було віддалені вибухи, що лунали з боку Великих Бірок і Ходачкова. Повітря дрижало. Радянська авіація бомбардувала залізничні станції.

— Ми в дупі. Ворог таки знайшов мерзенний спосіб пройти нашу оборону, — виправдовувався капрал із батареї ППО, посміхаючись якоюсь нещасною, ніби поламанною посмішкою. Слова на потрісканих губах майже беззвучні, але його очі кричали голосніше, ніж будь-коли до цього.

«Цікаво, це цитата Ридза чи його власний афоризм?» — стрельнуло у допитливій голові пана Маковецького.

Тернопіль населяло чимало диваків. Пан Маковецький був, безумовно, одним із них.

— А нашу «Пшиваліху»*, бува, не розбомбило? — поцікавився він крізь усе ще вкриті пилукою губи і зуби. — У горлі — ніби піч. Страх як хочеться «Дубельтового».

Несвіжою хустиною, що смерділа пожежею, він узявся видовбувати зі своїх м'якого срібла очей та носа картоплиною суміш поту й пилуки. Після цих слів кожен, мабуть, відчув, як прохолодне пиво гасить пожежу в горлі і пом'якшує гіркий дим.

— Хоча б ви, пане Войцеху, облегшіть душу. Дайте сигаретку, — попросив листоноша Цибульський, розпізнавальними ознаками якого

були підфарбована хною нахабна борідка дрібними кільцями, ніби в ассирійського сатрапа, яка, правду кажучи, виглядала не приший до чогось рукав, та сумка зі свинячої шкіри.

Пан Маковецький, який мав унікальне вміння дратувати усіх хамовитих, і усіх обмежених, недовго зловтішався перемогою над Тадеком. Він і сам не проти запалити. До того ж був людиною щедрою, яка ділилася виграшем зі своїми друзями... і з тими, в кого вигравав. І нині не забув про Тадека, який уже витер з кутиків рота наліт злості й корчив із себе такого гарного хлопа, що хоч за пивом його посилай.

Тадек К. і пан Войцех, попри різні риси характеру, якимось притерлись один до одного, і кожне спілкування дуже сильно впливало на ерудита, замінюючи йому бойдик горівки.

Пан Маковецький, запримітивши окремі елементи хрунівства Тадека, не полишав надії розвернути його особистість до кращого боку, сподіваючись, що такий бік існує. Як не сумно, бувало, що й пан Войцех плутав божий дар із яечнею. У цьому також проявлялася сутність його оригінальної натури.

Лайна у місті було багато, слів нема. Випиналося воно і на авансцені. Мешканці, схожі на бройлерів із ідентичними неврозами, збившись до купи, жваво обмінювалися натуральною сировиною — плітки на плітки, платячи за отриману плітку своєю пліткою.

Приземкувата пані Людовіка Бугнова скидалася на дивне творіння далекого від знання анатомії скульптора, який створив її з двох брил — тулуба й голови. Закутавшись у нікудишне вицвіле пальто, без супроводу песючків, яких давно не виводила на свіже повітря, вона наважилася після бомбардування випхати свою заплиту жиром дупу на вулицю. Із заціпленими думками пані Людовіка «вальгусною постановкою стопи», що у простолюдді називається клишоногістю, продріботіла перевальцем половину захаращеного кварталу, нервово гризучи нігті. Обличчя в неї було ніби з пом'ятого картону, а на ньому — роздратований вираз. Здавалося, що одне око в неї розплющене, а друге, зтягнуте фіранками й рюшечками, ще дрімає.

— Чого повітріщалися, недоуки? — слова випливали з рота дротяної недоброзичливої жінки, наче відро помий, і запаскудили голови пліткарів.

«Така злюка — не дай Боже! Та ще й скупа-скупезна, вогню не розведе. У хаті холод собачий навіть для її песючків», — чимало так подумали.

— Що, стара курво, просмердітися вийшла? — виваляла у грязюці її ім'я двірничиха Леська Дурбак, яка стояла з драпачкою в руках акурат напроти помешкання Людовіки по вулиці Коперника. — А песючки твої смердючі уже виздихали?

— Може, дурепо, крикнеш іще голосніше? — бурхливо відреагувала стара, обличчя якої вмить стало ліловим, проте утрималася від звичного терміна «патлата шльондра».

— Поцілуй мене в дупу! Буду кричати так голосно, як захочу.

При маленьких мізках, що сформувалися в умовах постійного невдоволення, зокрема статевого, у Леськи був занадто великий рот, який щовечора на кухні сперечався зі всім світом, нарікав і вигукував. Мало не всі тернополяни були їй у чомусь винні. Пальнута на всю голову, вона лаялася люто, з відлунням і з таким визначним талантом, що порівняно з її лайкою вислови пані Бугнової здавалися святими. Як вирішальний аргумент Леська могла й справді оголити весь свій нижній поверх і перестояти будь-кого.

— Ах ти паскудо, — просичала стара, продемонструвавши білий м'ясистий кулак. Цієї миті широко розплющені очі «курви і старої шкапи» були схожі на блідо-жовті латки, приклеєні до обличчя. Ніби засцяна ряднина...

Жінки ритуально плюнули одна одній услід і, вправно припнувши свої сумнозвісні язики, розійшлися на зустрічних курсах.

Усі знали, що Бугнова і Дурбак перебували у словесному конфлікті. Він виник давно, але в чому його суть, уже не пам'ятали. Конфліктників супроводжували непохвальні зауваження стосовно їхньої моральності.

— Ну як я її проскордила? — скоромовкою запитала Леська у свого «колеги» Міська, але з виглядом такого жіночого задоволення, навіть щастя, ніби для неї нема і не може бути радості більше, ніж засвідчити цей факт.

Клаптик голосу худючого, як держак од швабри, Міська, який по-дурному сам до себе посміхався, з нікчемним словом «кляса», а за ним «таки-так» зірвався з його посинілих після учорашнього губ. Міському

слова були маленькі та слизькі, наче хворобливе відчуття власної вини, приглушені важким похміллям. Нині він, нечутний і непримітний, старався не рухатися і не дихати. У подібній ситуації якась сила спонукала його з покірною посмішкою постійно повторювати ці два слова.

До слова, Місько не відчував до Леськи всеохопливої любові. Бувало, що вона і його бештала з усіх боків, — за лінощі та що не беріг копійку, а тринькав гроші на жінок низького ґатунку, і за жахливий запах сечі в помешканні після п'ятики, котрий, як подекували, нервував навіть псів. Файно пахне тільки власна сеча! При цьому обличчя Міська було схожим наче морда покірної кобили — не мало жодних заперечень, з усім погоджувалося.

— Я колись заб'ю ту псицю, яка зжерла мої нерви, — злобливо лаючись, забожилася пані Бугнова у присутності пам'ятника Міцкевичу і ще кількох свідків, які сміялися й повизкували в дикому захваті. Серед очевидців «шкандалю» був, безперечно, і пан Маковецький.

— А таки заб'є цю *gehscheissen*** Леську, яку давно пора в бедлам спровадити, — зробив прогноз пан Войцех. — Хіба можна так нахабно варнякати?

— Не заб'є... — засумнівався листоноша Цибульський. — Куди їй, старій рохлі?

— Хіба ви знаєте, в якому віці щезають капризи та помсти і на що годна жінка в менопаузі?.. — блиснув ерудицією пан Маковецький. А його погляд красномовно говорив: «Хто ж, як не я, перекрою ваше нецтво?»

— Менопауза... що то є?

— У дружини запитайте.

— Ми з нею ніколи не були близькими, — мовив зніяковіло Цибульський.

— Чорт забирай, мені доводиться за вас червоніти. А ваші троє дітей... невже вони поштою до вас прийшли? — ніби зі здивуванням, ніби зі співчуттям запитав пан Войцех, а потім, зрозумівши, що не зовсім вдало висловив думку, безнадійно махнув рукою.

Товстий, лисий, схожий на кнура фризієр Циглер, якого прозивали «Оцтовим Яном», підозріло витріщившись на пана Войцеха, мовчав.

Його незговірливість була притчею во язицех. Дика зануда, краще повіситися, ніж з таким жити, він знав: із вагомими аргументами пана Маковецького неможливо сперечатися.

— Мені залишилося тільки схилити голову перед вашим багатим досвідом, — мовив знеособленим голосом із гримасою понурості, побачивши яку, кожному з присутніх захотілось одягнути на його «банек» сміттєвий бак. Коли Циглер закрив рота, вигляд від цього не став розумнішим.

Незважаючи на вік*** і коров'ячу зовнішність, пані Бугнова аж ніяк не була плаксивою. Пан Войцех точно вловив, що хоча в її душі вже частково віддунали пристрасті й урагани, вона не втратила майстерності плести інтриги. Ця жінка була хитрішою і обачнішою, ніж вважали.

— Господи, убережи нас від сердитих жінок, — мовив хтось, можливо, що й Тадек, який так і не наважився створити сім'ю.

До чого тут жінки з їхніми прокльонами, які почувалися в місті чудово, як сальмонела у протухлому курячому яйці? Відповімо: навіть найпримітивніше людське існування гідне історичної уваги. Ще вчора жалюгідне життя й голоси цих персонажів з їхніми лайками і колупанням у житті інших були нікому не цікаві... нецікаві взагалі. А сьогодні... апетитні. Ці «дрібниці» надають картині повної достовірності. Буття в такі моменти історії емоційно дуже загострене. Воно характерне не злетами духу, а лише пристрастями, котрі повзуть десь унизу життя і перестають задовольняти обивателів. Зауважимо, що чемні жінки не можуть залишити сліду в історії. Вслід за надлишковими емоційними сплесками виповзли з нір і нахабно посунули містом падіння моралі, алкоголь, наркотики, обійми повій... Правила свій бал рейхсмарка й американський долар, при вигляді яких багато тернополян вивертали потрохи.

Зенітники, відлаявши небо й опустивши стволи гармат на лафети, та одягнувши на «олівці» брезентові чохли, поспішно залишали місто. За ними посунув потік інших польських відділів — похмурі нещастя панічних очей, стомлених рук і зачовганих ніг... Було чутно, як гупають бруківкою каблучки вояків. На вузьких вулицях стрій змішався з іншим строем і перетворився на кашу із запахом суміші людського

поту, викурених цигарок та збройового мастила. Команд не чути, а зрештою, для сліпого безладу й живої зарослі вони не потрібні.

Запущений механізм самознищення і порядку запрацював на всю потужність. Усе розвивалося так жахливо! Натовп (вибухова суміш військових та цивільних), розпанахавши тишу, кинувся до двірця на останню «Люкс-торпеду». Наче звірі: розірвуть на сто шматків, як кішку, котра помилково затесалася в танок собачого весілля.

Після криків, штовханини, гармидеру та істеричної суєти на вокзалі раптом у місті запала тиша, майже могильна. Жодних ознак життя, ніби всі мешканці булькнули у став чи ще гірше — в міську клоаку. Причаївшись, вони нервово вслухались у тишу, готуючись до будь-яких прикrostей. Чекав на них і пан Маковецький — за вікнами закладеними периною й подушками, щоб не залітали кулі.

Тим часом білою стелею бургомістрового кабінету ковзали сонячні бліки, вітерець роздував серпанки фіранок. Голова очільника міста Станіслава Відацького — рожевого ліберала, в якого інтонації та резолюції теж рожеві, схилилася над паперами. Війна, що потягла Польщу в безодню падіння, так і не перекроїла його політичних поглядів.

У кабінеті, ніби на сцені, виконували з провінційним шиком кілька актів нетлінної класики.

— Що у вас? — подаючи мляву прохолодну руку, запитав бургомістр у військового коменданта майора Віктора Мальця. Той перебільшено бадьорим кроком щойно перетнув кабінет і виструнчився перед Відацьким.

— Будьте, пане полковнику готові, що через півтори години совіти зайдуть у місто. Генерали Нарбут-Лучинський та Ятельницький вже покинули Тернопіль, їх наздоганяє воєвода Маліцький. Наше військо виродилося до тієї останньої стадії, що навіть відступити розучилося — воно просто драпає. Маса непідвладних людей у пошуках поживи вештаються містом, — документально відрепортував комендант, ніби пред'явив чек у банку.

Зсутулений і обтяжений проблемами, бургомістр, уважно вислухавши слова, поринув у роздуми. Між ними простелилася латка мовчання, прошита нерівними стібками. Ще ніколи бургомістр не думав так довго. У відданості коменданта він не сумнівався, але почута

конкретика вдарила його нижче пояса. Бургомістр, нервово клацаючи ключиками бюро, то відчиняв, то зачиняв шухляди, то брав до рук «вечне пюро»****, то відкладав його.

Везунчик, щасливчик, розбещений жінками майор терпляче очікував. Чисто виголене рожеве обличчя, бездоганний квадратик худеньких вусиків, проділ на голові черепкового кольору, м'які чоботи, щоб не страждали мозолі, полковий знак другого полку легіонів на грудях у військового коменданта були як завжди парадними. Здавалося, що йому і чорт не страшний. Тільки темно-карі очі майора вкупі з глибоким зітханням, купаючись у тривозі, глянули на дзиґарок.

— Дякую, пане майоре... Я зрозумів, що й ви вже драпаєте...

Майор Малець, обережно ступаючи по паркету, ніби боячись послизнутися, вийшов із кабінету. У ньому співіснували дві людини: одна спокійна, врівноважена, з почуттям власної гідності, інша — підкреслено шаноблива до тих, хто стояв на вищому щаблі. Майор не був сентиментальним, але, сідаючи в автівку, піймав себе на думці, що йому хочеться нагнутися й поцілувати цю рідну галицьку землю.

— Москалі вже не ті, яких я бачив під Варшавою у доленосному двадцятому. Звір виріс — шерсть на загривку стала дибки, кігті й ікла відточені. Раджу всім, у кого є змога, скерувати стопи до Румунії, — рівними округлими реченнями, бездоганною чіткою вимовою, відпрацьованою модуляцією голосу звернувся Відацький до чиновників.

— А ви як?

— Місто мені довірив народ. Його не можу кинути, — мовив завченою збитою, суконною фразою, демонстративно тяжко зітхнувши.

Він продовжував мислити, наче старий карась-ідеаліст і приймати, як на його уявлення, збалансовані рішення, сподіваючись, що вони — найкращі.

— Не говоріть загадками... Декому довірили країну... а вони... — войовничо підтягнувши подвійне підборіддя, вперше за війну роздратовано запихтів, наче самовар езекутор скарбового управління Мар'ян Домадзерський у чесучевому літньому костюмі. Його слова осіли на дні душ присутніх, зануривши їх у гидкі сумерки.

Ліберала Відацького, який завжди вмів слухати і давав співбесідникові змогу виговоритися, замінив пілсудчик Відацький, який обожнював Ридза. Несподівано для чиновників із язика бургомістра злетіло зовсім інше:

— Стій! Нічого більше не кажи. Продовжуй глибоко дихати... Так легше і тобі, й мені.

Правильні слова... не плетиво бздур****. Нахаба Домадзерський, до того ж вузьколюбий та обмежений святенник, одразу ж ставав ганчіркою, якщо з ним говорили незаперечним тоном. А зрештою, що бургомістр міг сказати такого, чого його підлеглі не знали?

Чиновники, які вже перебували у стані ажитації*****, згорнувшись у кульки, мов мокриці, мовчали. Більше не знайшлося горластого півня, який би з урочистим криком заліз на вершину купи гною, що диміла.

На Відацького навалилася безвольна нерухомість, його охопили заплутані й суперечливі думки. Коли ж вони припинилися, не залишилося нічого, крім нікчемності життя, що з гуркотом мчало повз.

...Микулинецькою — подзьобаною колесами, підковами й ратицями, похмурою похоронною вулицею, що простяглася, наче довга зламана рука в гіпсі, сторожко вповзала колона радянських танків. Крізь холодні очі панорамного прицілу вулиця таємнича і ворожа. Перед совітами не фронт — ріденький підгнилий штахетник. Він боязко відчуває ворога, який крадеться. Польські вояки, вслухаючись у металевий скрегіт і лязкання гусенець танків, які луцили бруківку, мов горіхи, — розгублені, паралізовані й подавлені.

Загальну картину ніби вкрили шаром якоїсь вогняної фарби, додаючи їй яскравості й експресії. Війна — найкращий друг смерті та впертого плину потоку нових страждань. Страх завовтузився на спинах. Стріляти і не пашталякати... стрільба переконливіша від слів. Поодинокі постріли з карабінів. Сплющені об броню кулі відлітали гарячими коржиками. Тишу розрубала довга черга станкового кулемета. Максим стріляв довго, доки зброю не перегріли. Глухо рикнула танкова гармата. Вибух снаряда — ніби чорний волохатий стіжок.

Будинки з пошматованими вікнами і покльованими кулями стінами, ніби вони перехворіли віспою. Шматки та уламки відчаю пропливали

повз. Кулі, наче цвяхи, прикололи до стіни тіла трьох польських офіцерів. Вони — мовби символ зачаття всіх майбутніх гидот. Пліткували, що ці богопротивні гріхи — справа рук радянської військової розвідки, співробітники якої для залякування вбивали своїх ворогів на центральних вулицях. Трупки польських вояків траплялися часто, і їх не поспішали забирати з вулиць. Живі турбувалися про живих.

Небо — як червоний український борщ у печі, в якому все кипіло і вирувало. Біля парафіяльного костелу воно, здається, пригоріло, бо було поцятковане чорною сажею. Сніжинки ще гарячого попелу чарівливо кружляли над головами перехожих, обпікаючи їм губи.

На тротуарі — самотня постать дитини у довгій нічній сорочці зі скошланим ведмедиком у руках, якому не раз пришивали носика. Вибалушені очі, дрібненькі кроки...

Товста фігура пані Бугнової, в якій було щось жалюгідне й одночасно мужнє, похитувалася в прямокутному дверному отворі. Розкинуті руки, якими вона трималася за одвірки, надавали їй схожість із розп'яттям. У повітрі й далі панував сморід пилуки... і злочину.

— Як складається? — командував 6-ю армією Пилип Голіков^{*****} запитав командира кавалерійської дивізії Якова Шарабурка^{*****} — непоказного низенького чоловічка з жовтуватим передчасно зморшкуватим обличчям.

— Що складається? — не зрозумів той, який завжди плував інтуїцію з коаліцією, вилупивши тьмяні риб'ячі очі. Думка в нього — як важка гиря.

— Обстановка взагалі.

— Обстановка тут зрозуміла. Треба йти туди... в Тернопіль і порубати на капусту польське офіцерство, — й рішуче звів руку. Мова його тіла була очевидною, Шарабурко виказував готовність орудувати шаблею.

— Ти, бува, не хворий?

— Здоровий на всі сто, — Шарабурко хрипло розсміявся, поблискуючи металом вставних зубів. — Хіба що випити хочу, вмираю... графік порушився...

Виглядав він і справді загрозливо.

Шарабурко і його кавалеристи, коні яких у напрузі чекання тривожно застригли вухами, були готові протрясти місто, як білизну. Голіков

знав, що комдив невтомний у неправедному правосудді, що він нещадно мститиме за власну ганьбу під Варшавою у двадцятому році.

— Хіба не можна з ними розібратися? — насупився Шарабурко, а його очі заховалися у глибоких впадинах.

— Не можна, Якове, не можна...

— Не переконаний...

— У Тернополі має розміститися штаб фронту й відповідно маршал Тимошенко. Тож не буди звіра — чоботи спрямуй на Зборів, а в Тернопіль ні ногою, — глянувши на Шарабурка звисока, наказав Голіков.

Кавалерія, цокаючи підковами, квапливо посунула на Зборів. Стомлені коні з натертими до крові боками, мотаючи гривами, намагалися схопити губами перемішану з багнюкою зашкарублу траву.

— Тю-тю... справа пішла, тільки б не наврочити, — мовив задоволений Голіков.

На залізничному вокзалі у Тернополі, на який, з огляду на європейську колію, ще не прийшов жоден радянський потяг, грав просмерджений радянською пропагандою місцевий духовий оркестр. Його звуки мали б вивести міщан зі страху.

Під червоним освітленням, котре, як відомо, приховує багато гріхів, сидів у кріслі з пишною оббивкою, широким місцем для панської дупи та синіми плюшевими підлокітниками керівник оперативної групи номер один Олександр Вадіс. У нього — високий лоб, який зазвичай вважають ознакою інтелекту, сірі очі, русяве волосся й засмагле обличчя. Поглинутий думками, він як переможець, який пише історію, пихато приймав представників польської міської та воєводської влади. Зустрів поляків сидячи, ніби колоніальний губернатор делегацію тубільного населення.

— Польська влада вже їсть з моєї руки, — хвалився Вадіс. — Скоро чиновники стануть зовсім ручними.

Біля Львова Польща, соваючи кульгавими ногами, ще здригалася в конвульсіях.

Через Бережани на Львів повноводним потоком сунули вкриті брезентом військові вантажівки. Стояли хвилин п'ятнадцять. Кілька червоноармійців шаснули у генделик... у той, що біля ратуші.

Вистачило і часу, й алоголю... Двох п'яних вояків втягнули в автівку, ніби мертвий баласт. Вони поїхали... в історію.

Червоноармійці у вицвілих і просякнутих потом гімнастерках проходили через село Котів, яке диміло в кількох місцях. Розпечена стихія змінила пейзаж моторошно задимленої вулиці. Клуби диму, підпираючи своїм диханням небо, тяглися все вище і вище. Наче батогом по вухах, ляснув постріл. Від несподіванки присіли. Українські селяни сказали, що стріляв польський ксьондз Ян Гаха. Отця виволочили з хати. Товкли прикладами в спину, немов у штахети. Бахнув постріл, а закривавлене тіло кинули на узбіччі дороги. Солдати зробили з нього мішень і «ставили свинцеві клізми», доки не набридло. Все це як вбивство Цезаря — винні всі. А туман війни, як відомо, приховує насильство.

Це були кілометри торжеств із транспарантами й букетами квітів, невеликих втрат (часто через дурну голову), й підрахунку жалів, що велика кількість військових частин розбитого ворога втекла до Румунії та Угорщини і їх наздогнати неможливо.

Сунули парадом інші часи... важкі часи... біда чорна...

ТЕРНОПІЛЬ, 18 вересня 1939 року

Тернопіль розмальований радянською агітацією як писаний пряник. Балкони задраповані килимами, у вікнах виставлені квіти.

Начальник воєводської оперативної групи НКВС № 1 Олександр Анатолійович Вадіс стояв біля похмурого приміщення колишньої воєводської поліції, яке збудували ще австрійці, й, нервуючись, палив цигарку за цигаркою. Вкриту червоною черепицею добротну будівлю — дивний гібрид казарми й палацу, з-під фасаду сіро-попелястої поверхні якого вже пробивалася втома, нині обживали чекісти.

Усередині приміщення нагадувало вулик з багатьма кімнатами, мансардами, сходами, антресолями й підвалами. У глибоких підвалах облаштували склади зі зброєю та боєприпасами. Динаміту й піроксиліну під камінним склепінням стільки, що можна підірвати

місто. Сама обстановка тут змушувала людей говорити пошепки, як у храмі.

Заховане від стороннього ока подвір'я майбутнього управління НКВС, на якому, відбиваючись хвостами від мух, хрумали овес близько двох десятків верхових коней, скидалося на велику конюшню. Побіч приліпилися кілька екіпажів, які ще вчора возили польських офіцерів, проституток й інших представників, котрі вписувалися до більшовицького терміна « виразки на тілі трудового народу». Вигляд кавалерії псували поодинокі символи технічного прогресу: автобус із вибитим лобовим склом, вантажівка, бувала в бувальнях емка і три військові мотоцикли, що лякали бензиновим запахом не звиклих до такого сусідства коней.

Навколо панувала нагнічена до меж атмосфера напруженого чекання. Її не годні були порушити ні ще спекотне осіннє сонце, ні пташині голоси, ні людський гомін прилеглих вулиць.

Олександр Анатолійович Вадіс зустрів високіх гостей — першого заступника наркома НКВС СРСР Всеволода Меркулова і наркома НКВС УРСР Івана Серова.

Рівно о сімнадцятій годині лімузин «ЗИС-101» із хромованими декоративними прикрасами та дві чорні «емки» з легким скрипом гальм зупинилися біля парадного входу. Із передньої автівки вискочив офіцер охорони. Він завченим рухом розчинив задні дверцята кабінки і завмер позаду них. Якби хтось із тернополян випадково мав змогу споглядати цю урочисту процедуру, він би не втримався від іронії: «Вісіле приїхало!»

Напруженому від чекання Вадісу здалося, що гості не увійшли, а виникли біля нього якимось дивним способом.

— Товаришу заступнику наркома внутрішніх справ СРСР!.. — розпочав, було, рапортувати начальник воєводської оперативної групи НКВС, але відразу ж осікся.

— Прошу надалі звертатися до мене по імені — Всеволод Миколайович, — зупинив його заступник наркома.

— Зрозумів вас, Всеволоде Миколайовичу!

— От і добре. Закінчайте зі святковими рапортами, переходьте до справ.

Заступника наркома НКВС СРСР Вадіс бачив уперше. Перед ним стояв статурний шатен, добре збитий, але зі схильністю до повноти, з уважним та відкритим поглядом. Природжений аристократизм, інтелігентність та внутрішня культура випирали в усьому — від манери одягатися, зачіски й доглянутих нігтів до комунікативності спілкування та літературної мови, у якій годі було почути якусь грубість чи нетактовність. Заступник наркома свідомо уникав різкіших, в окремих ситуаціях точніших, проте неетичних висловів, аби не образити людину.

Меркулов справляв сильне враження. Він був імпазантним. Саме це слово спало в голову Вадіса, коли він уважно спостерігав за заступником наркома НКВС СРСР.

На противагу йому нарком НКВС УРСР Іван Серов із його звичайним пролетарсько-селянським обличчям любив міцне селянське слівце, яке, щоправда, у присутності московського гостя старався не вживати. Коли воно зненацька виринало з глибини душі й налазило на язик, то там і застрягало, бо хазяїн робив такий жест, наче ковтав його. Єдине, що надавало Серову деякої респектабельності, — це військова форма, яка сиділа на ньому, ніби у ній він народився.

Меркулова чекісти вважали постаттю загадковою і суперечливою. Красивий та інтелігентний мужчина — це лише верхівка айсберга, а те, що таїлося в нутрі, покрито невідомістю. Усі знали, що він дійшов до своєї високої посади не простим шляхом, завойовуючи авторитет власним розумом і працею, що він людина Берії, який нерідко називав його по-домашньому — «Меркулич».

Берія розгледів у ньому м'яку скромну й інтелігентну людину, якою легко маніпулювати і використовувати його здібності без ризику мати суперника. Можливо, він призначив його на цю посаду тільки тому, що Меркулов був єдиним росіянином у його середовищі. Тільки у квітні 1946 року на дні народження у Віктора Абакумова^{*****}, який через кілька місяців змінив Меркулова на посту міністра держбезпеки СРСР, Вадіс із вуст іменинника, стомленого чи то черговим фокстротом, чи великою кількістю шашликів у поєднанні з дорогим трофейним спиртним, яке лилося рікою, дізнається про соціально чужі для радянської людини корені свого високого начальника — його дворянське походження. Батько Меркулова — офіцер і потомственный

дворянин, мати — грузинська княжна. Напідпитку Абакумов у присутності Вадіса як близької йому людини дозволив собі небезпечну відвертість:

— Хоча «Хазяїн» і цінує Меркулова, проте до кінця не довіряє «ідеалістичному чекістові», сумнівається у його відданості. Надто вже Всеволод Михайлович добряк, постійно прагне когось захистити, щось з'ясувати. Йому дедалі важче дається компроміс із совістю. Сталін відчув у ньому внутрішній надлом, тому, очевидно, його роки в службі пропливли, як золоті човники.

Якщо Вадіс зумів осилити тільки п'ять класів 2-ї Київської гімназії, то Меркулов після закінчення із золотою медаллю 3-ї Тифліської гімназії подолав ще й три курси фізико-математичного факультету Петроградського університету і зі студентської лави пішов прапорщиком у діючу армію. Займався літературною творчістю, писав п'єси, оповідання й повісті, знімав любительські фільми. П'єсу Меркулова «Інженер Сергеев» навіть поставив академічний Малий театр. Коли Лаврентій Берія дізнався, що під псевдонімом «Всеволод Рок» криється його заступник, то просто ошаленів і у грубій формі висловив усе, що думав із цього приводу. Проте Меркулов не полишив літературних занять. Створив сценарій фільму, що віддзеркалював сталінську мораль; у ньому герой і героїня, перемігши пороки капіталізму, кермують новою колгоспною молотаркою у малиновий радянський захід сонця.

Дружина наркома держбезпеки Лідія Дмитрівна була теж не з простих — племінниця генерал-лейтенанта царської армії, колишнього заступника військового міністра Тимчасового уряду Віктора Яхонтова, який перебував у еміграції. Вона настільки впливала на свого дядька, що той створив у США товариство «Друзі Радянського Союзу».

Побутували й інші враження про особистість Меркулова, про які ні Берія, ні Абакумов, ні Серов, ані тим більше Вадіс, не здогадувалися. Угорський державний діяч Ніколас Ньярадї, якому довелося вести переговори з Меркуловим після війни, вважав його «сентиментальним тигром» і «парадоксом»: «Це людина великої доброти та звірячої жорстокості, яка зберігала абсолютну серйозність, будучи при цьому дотепною. Він володів покірливістю Йови, але при цьому протягом

доби викурював одну за одною сорок — п'ятдесят сигарет. Це була настільки значуща людина, що радянські послы при його присутності стояли навияжку. Меркулов завжди різний, коли розмовляє, на його губах грає скромна усмішка. Саме Меркулов із безсердечною впертістю керував (після війни) знищенням майже двох мільйонів естонців, литовців і латишів. Але як бандит, який плаче при виконанні «Колискової» Брамса^{*****}, він був типово по-російському сентиментальний до дітей, і, коли між нами встановилися тісніші стосунки, одного разу зі сльозами на очах показав мені фотографію свого сина, який служив у армії».

Тоді, у 1946 році, Вадіс збагнув, що Меркулов за всіма показниками випадає зі зграї і не наслідуює вожака Берію. Хоча він ніколи не сперечається з «Хазяїном», ні на хвилину не забуває про правило «вгадати», «вгодити», «вціліти», однак вказівки вождя намагається виконати з певними корективами. Принаймні старається боротись із реальними, а не видуманими ворогами радянської влади. У суперечках з Берією намагається відстояти свої погляди.

Через деякий час Меркулову «проспівали осану», й він розділив долю міфічного Актеона, трансформувавшись у оленя, а його підлеглі перетворилися на крилатих псів і кинулися зацьковувати свого колишнього господаря.

Вадіс не сумнівався — до перебігу долі Меркулова доклав рук і Абакумов.

Іван Серов — ягода з іншого поля. Він освоїв ази грамоти писанням на штахетах. Син селянина з Вологодщини все життя вчився шалено, низько, по-селянському, нагинався, мов на полі чи перед паном, і брав знання з-під ніг оберемками. Випускник військової академії прийшов у органи після великих чисток, коли виник гострий дефіцит кадрів. Новими висуванцями, які поповнили органи, були партійні та комсомольські вожді, армійські офіцери, селяни й робітники від верстата, яких у народі глузливо називали «з-під станка».

Уже в роки правління Микити Хрущова подейкували, що за царизму батько Серова насправді служив наглядачем Вологодської в'язниці та брутально поводився з ув'язненими революціонерами. Однак ці чутки ніхто не перевіряв. Як майже кожен сільський хлопець, котрий дивом вибився у люди, Серов намагався вирізнитися серед рівних собі тим,

що ліпив із себе образ столичного аристократа: збирав твори мистецтва, вчашав до акторок театрів, ніби компенсуючи ту вбогість, у якій йому довелося існувати.

— І де ваша радянська влада? — відразу ж запитав у Вадіса Меркулов м'яким, добре поставленим професорським голосом. При цьому його очі закликали начальника оперативної групи висповідатися.

— Ще не приїхала, чомусь затримується, — невпевнено відповів Вадіс і запитливо глянув на Серова.

— Влада і її керівники товариші Грищук^{*****}, Ягленко^{*****}, Компанець^{*****} та Слонь^{*****} перебувають у Вінниці, подалі від фронту, штанцями трясуть і не поспішають. Знають, що тут польські офіцерики іноді пострілюють і гранати кидають, — підтримав Вадіса Серов.

Меркулов тільки похитав головою та гірко посміхнувся. Його обличчя виглядало пом'ятим і змарнілим.

— Звичайно, я доповім об'єктивну картину товаришу Берії. Але ж майте на увазі, — звернувся до Вадіса, — в будь-яких проблемах радянської влади тут винні однозначно ви. Принаймні так коментуватимуть ситуацію наші партійні герої, які зараз сидять десь... Не хотів би я вживати цей не зовсім літературний термін, але вимушений — по норах. Вони навчені так діяти. Я тривалий час працював у радянських і партійних органах, тому знаю їх поведки. Грищук одразу ж надішле Хрущову доповідну, що органи недопрацьовують, чинять свавілля, а той, звісно, у сприятливий для себе час хитро натякне про це товаришеві Сталіну.

На якусь хвилю Меркулов стурбовано замислився, далі нервово продовжив:

— Є такі реалії, про які говорити іноді буває передчасно, проте... Коли на Тернопільщині ще немає функціонерів радянської влади, то, з іншого боку це навіть і добре. Вони не зв'язуватимуть вам рук. Для оперативної роботи треба не музичного супроводу чи поетичного натхнення, а тільки злості. Вам зі самого початку бажано взяти високі темпи й заарештовувати стільки ворогів, щоб не вистачало тюрем для їхнього утримання і вагонів для перевезення. Їх фільтрацію проведемо пізніше. Тоді товариш Берія зможе сміливо доповісти товаришеві

Сталіну, що ми працюємо як слід, але нас підводять у забезпеченні необхідним радянські й партійні органи. Скажімо, Лазар Мойсейович постійно недодає вагонів. Це — серйозні аргументи! Отже, вихід єдиний: арешти і ще раз арешти антирадянських елементу. Такі настанови перед виїздом із Москви я отримав особисто від товариша Берії. Сподіваюся, що вам у цьому суттєво допоможе товариш Макаров^{*****} зі своєю групою слідчих, посиленою двома ротами прикордонників.

Серов теж, про всяк випадок, вирішив не спасувати перед союзним начальством у контексті надання допомоги і поспішив запевнити не стільки Вадіса, як Меркулова:

— Незабаром у Тернопіль прибуде із НКВС УРСР група на чолі з товаришем Положинським, яка забезпечить методичну допомогу в організації агентурно-оперативної та управлінської діяльності. Я вже розпорядився...

Меркулов диригентським жестом руки зупинив Серова, щоб закінчити свою думку:

— А партійці та господарники нехай побігають. Уже тепер є гострі проблеми з приміщеннями і харчуванням для польських військовополонених. Ми прийняли рішення, доки ще погожі дні, облаштувати тимчасові помешкання у колгоспних корівниках на території Кам'янець-Подільської області. Але вже осінь, а до початку листопада ця проблема має бути розв'язана.

Меркулов мав слухність. Через тридцять років відомий польський письменник, автор роману «Чотири танкісти і пес» Януш Пшемановський, який тоді купався у променях слави, згадав у вузькому колі друзів про жахливі умови перебування в таборі для польських військовополонених у містечку Чорний Острів.

Далі гості, запаливши цигарки, «переключилися» на інші теми, ніби Вадіса у кабінеті не було. Серов узявся доповідати Меркулову про ситуацію у Львові:

— Був посланець від головнокомандувача обороною Лянґнера, який підтвердив, що польський генерал має намір здати місто Червоній армії, а не німцям. Із генералом підтримуємо стійкий контакт, чекаємо, коли той переконає комітет оборони міста і, звичайно, висловить умови капітуляції.

— Це добре, — підсумував Меркулов. — Я проінформую товариша Берію. Однак нам треба якнайшвидше їхати туди, бо там уже описує кола Лев Мехліс^{*****}. Боюся, щоб не натворив дурниць.

— А що ви можете сказати про Лянґнера? — запитав Меркулов у Вадіса.

— Диявольськи розумний...

— Ми всі тут не дурні... А щось суттєвіше?

— На жаль...

— Із відрядженням інспекторської групи Положинського зачекайте. Не раніше, ніж через три місяці. Нехай чекісти попрацюють вільно, без бюрократії та пошуку зачіпок, — звернувся Меркулов до Серова.

Од прізвища «Положинський» Вадіса мало не знудило. Він добре знав цю підлу рептилію, яка, не провівши й години на оперативній роботі, досконало, до буквоїдства, засвоїла усі накази та інструкції і як людина дрібна вела себе по-дрібному. Двічі на рік, а то й частіше, майже легендарна своєю нетактовністю «Канцелярська скріпка» своїми інспекціями висмоктувала, наче клоп, кров не одному територіальному підрозділові НКВС. Гіркими сльозами від нього плакали оперативники і в республіканському апараті. Подейкували, що від паскудного характеру й постійної злості Положинський мав постійні закрепи.

Вадіс хотів відмовитися від допомоги столичних чекістів, та у присутності заступника наркома не наважився. Діяв дуже обачно, бо нерозумно наживати собі зайвого ворога.

Із досвіду Вадіс знав, що приїзди інспекторів завершувалися не практичною допомогою, а примітивним пошуком недоліків, часто несуттєвих. Головне для таких «ревізорів» роздмухати проблему і зробити вигляд, що без них вона не може бути розв'язаною. Після «плідної праці» подібних помічників зі столиці надходили грізні циркуляри з вимогою «негайного усунення проблемних місць та проведення оперативної діяльності у руслі директив», що на довгі місяці вводили роботу провінційного управління у стан паралічу.

Вадіс терпляче чекав, аж доки Серов зі знаком запитання в очах не глянув на нього і виголосив:

— Війна війною, а повечеряти не завадило б!..

— Саме вчасно, — підтвердив Меркулов.

— Хоч і бідно живемо, а самоварчик знайдемо, — пожартував Вадіс.

— Який іще самоварчик? — не зрозумів жарту Серов.

— У ресторані «Полонія» для нас уже накритий стіл, — з гостинною посмішкою виправився Вадіс.

— Якщо все готово, то чого чекаємо? — злегка знизав плечима Меркулов.

— Вашої згоди... — мало не кланяючись, зробив запрошувальний жест Вадіс.

— «Полонія»? Звучить якось не по-радянському. Пора вже перейменувати і ресторани, і вулиці та знести пам'ятник Пілсудського, — розпікав Серов. — Ми ж прийшли сюди назавжди.

— Так, назавжди, — погодився Вадіс. — Проте тепер нема кому цим зайнятися, влада самі знаєте де.

— Що ж побачимо, як нас прийматиме Європа, — пожартував Меркулов.

У ресторані надресирований оркестр, розвіваючи осінній сум, грав нині актуальну «На сопках Маньчжурії».

Перед входом до респектабельного ресторану монументально стояв не менш респектабельний швейцар вагою півтора центнера із бичачим загривком, круглою головою, яка, здавалося, росла з плечей, та незабутніми пишними закрученими, як у цісаря Франца-Йосифа I, вусами — колишній фельдфебель 55-го інфантерійного полку.

Швейцар, завжди знаходив «із резерву вільний столик» у козирному ресторані, з-під поли продавав грошовитим клієнтам право потрапити до нього, тож завжди мав файні чайові. Людина показної незлобливості, він, коли заходили гості, зазвичай розгладжував свої вуса і промовляв приємним баритоном: «Курдебальонц!» Цього разу знітився, тільки зняв незграбними медвежими лапами, які могли б із людини зробити котлету, формений картуз, низько вклонився, а потім лінивим порухом відчинив двері.

— Ще один символ колишньої Польщі, — ніби жартома, ніби серйозно вимовив Серов. А ручища у нього, стакан горілки обхопить і не побачиш!

— А ще, коли хтось у закладі буянить, він дуже любить демонструвати зразкове виконання команди: «Покажи йому вихід, але так, щоб він забув де вхід,» — уточнив Вадіс.

Шоколадний мармур східців випромінював приємне тепло, майже тілесне.

Чорний, мов канонік, метрдотель, якого всі називали паном Казиком, із осанкою британського лорда, при вигляді високих гостей одразу ж прибрав стійку морського коника, розплившись в улесливій посмішці.

— Прошу панів офіцерів до кабінету для постійних клієнтів, — ніжним, ніби дівочим голосом, проспівав, оголивши майже конячі зуби.

Казик безпомилково визначив, скільки грошей зможе залишити клієнт у його закладі. Перед гостями — майстерно й зі смаком сервірований стіл із срібними наборами, фарфором та кришталем. Усі предмети, як вояки на полі бою, знають своє місце і не виділяються.

— За повною програмою, — наказав Вадіс виструнченому Казикові.

— Може, якісь особливі побажання? — запитав низьким співучим голосом Казик, не знімаючи з обличчя фірмової сьйливої посмішки. Він витягнув з кишені огризок олівця і вже готовий був записати на своїй целулоїдній манжеті, краєчок якої виглядав з-під рукава, якусь несподівану забаганку. Вадіс відмахнувся від нього, наче від набридливої мухи. Тільки-но офіціанти вправно та безшумно внесли все, що Вадіс замовив, двері кабінету зачинилися і за ними стали для охорони два співробітники НКВС. Вони, ніби почувши команду «Вільно!», переминалися з ноги на ногу.

Чисті передзвони кришталю, дзвякання кувертів...

Вечеря, яку влаштував Вадіс, удалася на славу. Сьогодні він справді перевершив сам себе. Одну страву змінювали іншою, і до кожної подавали особливе вино. М'ясо тануло в роті. Кухар умів готувати ростбіфи, пильнуючи, щоб не було пересмаження, бо це чи не найбільший гріх у його справі.

— Ти вгадуєш смаки шефа, — шепнув на вухо Серов.

Він мав слушність. Вадіс відчайдушно старався. Він шукав дружби з Меркуловим як дороги до забезпеченої кар'єри.

Меркулов схвально окинув поглядом кабінет, в якому висіло кілька картин у золотих рамках, якісь допотопні герби й інша геральдична чортівня, а ліпну стелю прикрашали амурчик. За столом заступник

наркома, як і годиться вихованій людині, говорив тільки про вина й наїдки.

— На війні найбільше смакує вино — кажуть у нас на Кавказі, — підкреслив Меркулов, милуючись грою світла в бокалі. У цій істині переконався минулої війни. Ми були молоді, й фантазій нам вистачало. Пили суміш із трьох вин, якій хтось дав влучну назву «прапор».

— А ми, бувало, на полігоні півтори пляшки на брата, на закуску ж нюхали каску, — згадував Серов.

— Італійські та французькі вина тут справді першокласні, ароматні й пікантні, особливо «Брунело ді монтанело», «Кастело ді броліо» і «Шато-Лаффіт». Мене важко здивувати вином, адже майже все моє життя минуло в Грузії. А от нахабну польську горілку Бачевського годі й порівняти з нашою «Московською», — привернув увагу Меркулов.

— А це що за рідина — повністю прозора? Ніякого букета... — здивувався Серов.

— Та то ж «Сан пілігрімо» — швейцарська мінеральна вода, — засміявся Меркулов. Його обличчя під впливом вина пом'якшало і посвітліло. Попри те, що заступник наркома належав до раціоналістів, він був ще й емоційною людиною.

— Якщо пам'ятати ту аксіому, що живіт — мірило цінності, то їжа тут на вагу золота, — мовив Меркулов, витираючи салфеткою губи. — Розкішне меню, вишукана гастрономія. Дуже смачні шофруа з куропатвами по-французьки, пармська шинка з артишоками та сиром і кава з вершками. У Москві їх не відшукаєш навіть у найкращому ресторані.

— А «Московської» нема, бо радянська влада ще не приїхала, — нагадав Вадіс.

— Ось для чого потрібна радянська влада! — жартівливо підсумував Меркулов. — Щоби вчасно горілку довозили.

Коли виходили, Вадіс, який жив за постулатом «хочеш витягнути кролика — працюй з циліндром», кивнув метрдотелю. Казик, озброєний багаторічним професійним досвідом на кшталт «зайвий уклін шиї не зламає», демонстративно переламавшись, подав йому елегантно запаковані два дерев'яні ящички.

— А це що? — ніби не розуміючи, запитав Серов.

— Дріб'язок — італійські вина з колекції графа Потоцького, тут є навіть «Мутон-Ротшільд» максимальної витримки й апельсини, — відповів Вадіс і з хитруватою посмішкою глянув у простувате обличчя Серова. У відповідь Серов тільки посміхнувся: «Цей неодмінно зробить кар'єру!».

— Ну що ж, буде приємний подарунок для дружини, — задоволено констатував Меркулов і підкликав до себе метрдотеля.

— Скільки коштують вино та фрукти? — запитав у Казика.

Той зам'явся і невпевнено пояснив:

— За все уже заплачено, пан комісар, — кивнув на Вадіса, — розрахувався.

— А все ж таки? — наполягав Меркулов.

— Сто злотих, тобто сто рублів.

Заступник наркома розкрив портмоне й подав зниковілому Вадісу двісті карбованців.

— За обід і за вино. Сподіваюся, цього вистачить.

Його приклад слухняно повторив Іван Серов, який лише розвів руками і непомітно прошепотів Вадісу:

— Ну що тут поробиш! Але Меркулов запам'ятав твої тости. У нього взагалі міцна пам'ять.

...Деякі речі притягують тим, що лякають.

— Що сталося? Хто це був? Ти щось бачив? — засипав запитаннями швейцара пролаза Войцех Маковецький. Його проникливе око запримітило, що нині вигляд живого символу ресторації був не стільки величним, скільки розгубленим.

— Поки що нічого не сталося. Службовець готелю та ресторану має бачити тільки те, що можна, — стримано і водночас загадково відповів монументальний швейцар, зобразивши нечитальний вираз обличчя. Тільки ледь помітний жест рукою натякав, що інформацію таки можна отримати, але за додаткову винагороду.

Хоча сьогодні на ногах у пана Маковецького дві різні шкарпетки, він — людина розумна. Йому не треба повторювати. Ті, котрі були у ресторані, — персони не його рівня.

— Зачекайте! — крикнув швейцар навздогін панові Войцеху. — Я готовий і за п'єтку...

— Маразм тебе зачекає, — відшив нахабу не в міру дотепний Маковецький.

* * *

— Заночуємо у вас, а вранці вирушимо на Рівне та Луцьк, з'ясуємо на місці, як у них справи, а далі в керунку на Львів, — проінформував щодо подальших намірів Серов. — Заступникові наркома буде приємно побачити місця, де він воював у Першу світову війну.

Меркулов покликав до себе Вадіса, який стояв на певній віддалі й подружньому поклав йому руку на плече, усвідомлюючи значення товариськості та привітності. Цей жест свідчив про високу довіру.

— Ось що. Доки інструменти не налаштовані, концерт не почнеться. Працівники НКВС мають узяти найактивнішу участь у підготовці до виборів у Народні Збори і всіляко підтримувати тимчасові управління, співпрацюючи з військовими. Окрім репресій, думайте про розвідувальну і контррозвідувальну діяльність, що характеризує і визначає нас як спецслужбу. Використайте область та її можливості для проникнення у польські емігрантські центри на території Німеччини, Румунії, Угорщини, Франції та інших країн. Рано чи пізно, але бій із західним бульдогом відбудеться ... Це важливо, бо нас чекають ризиковані терапія та хірургія і на півночі, маю на увазі Фінляндію і Прибалтику. Ситуація складається оптимістично, але все можливо...

Слова Меркулова не були звичайною балаканиною. Через місяць фінська делегація, яка не знала про секретний протокол між Німеччиною і СРСР, згідно з яким потрапляла у сферу радянського впливу, була викликана в Кремль. Тут сам Сталін поінформував про те, що Радянський Союз вимагає уступити йому острівні та берегові військові бази, а також смугу території на північ від Ленінграда в обмін на непотрібний йому шматок Карелії.

— Ми, цивільні люди, здається, не зуміли досягти прогресу, — сказав нарком закордонних справ В'ячеслав Молотов після двотижневих переговорів. — Далі нехай говорять солдати.

Однак після того, як СРСР підвищив голос, фіни не злякалися.

Подаючи Вадісу на прощання прохолодну і трохи липку руку, Меркулов про всяк випадок м'яко нагадав йому:

— Від того як запрацюєте, залежатиме, чи станете ви начальником обласного НКВС, чи завершите кар'єру в оперативно-чекістській групі й повернетеся на свою посаду в УНКВС Кам'янець-Подільської області.

М'якість Меркулова з підтекстом репутації, кар'єри й престижу справила на Вадіса протилежний ефект — нагнала страху за майбутнє. Він насупився, бо не звик, щоб з ним розмовляли, як із паршивим кошеням, котре вперто не звикає до виділеного місця для туалету.

Тепер, коли спала напруженість, Вадіс відчув, як втомили його ці слова, а загалом і події цієї доби.

ТЕРНОПІЛЬ, 18-19 вересня 1939 року

Старший лейтенант державної безпеки Степан Ілліч Ястребчиков був як завжди у ретельно випрасуваній гімнастсьорці з дівочо-білим підкомірцем.... У нього гостре все — від гострого носа, схожого на дзьоб яструба, до гострого погляду сталевих стомлених очей. Густе хвилясте волосся з ледь помітною сивиною, вольове підборіддя та зморшки на переніссі видавалися теж якимись загостреними.

Карбований профіль Ястребчикова гарно «прочитувався» на тлі камінної кладки в'язниці НКВС.

Квартира по вулиці 3-го мая, в котру після того, як її уже пограбували мародери, заселився Ястребчиков, — претензійна конура, що підходила б радше необтяженому сім'єю графу минулого століття. До цього помешкання належало якомусь офіцерові з пляцувки КОП. Тепер воно було голе, тільки іржавий цвях завтовшки як мізинець стирчав у стіні. Згадалося Чеховське: « Ось і цвяхок... гарно б не повіситися».

Ястребчиков повільно роздягнувся, ліг у широченне, неначе пульманівський вагон, ліжко і запалив цигарку. Її вогник описував у темряві розмірені півкола від подушки до попільниці (туди-сюди), що стояла на «інвалідному» (три гнутих тонких ніжки) письмовому столикові, — єдиному, що залишилося від колись нарядного ампірного гарнітуру. Дивний столик міг одночасно служити і обіднім, доречний

він також для жіночого будуара. Інших функцій Ястребчиков для нього поки що не придумав, проте замовив у столяра четверту ніжку.

Степан Ілліч палив цигарку і роздумував. Він не вмів залишити свою службу біля домашнього вішака, у даній ситуації — коло цвяшка. Вона мучила його вдома і у ліжку.

Тиша — в'язка, пахуча, дрімотна... Її порушують хіба що кішки на даху, які нявчать, здається, з небес.

У нашого персонажа — роки, яких наталував чимало і несе їх за плечима. Він — нуль першого року народження. Так записав його губерньський чиновник, економлячи чорнило і папір.

Коли Ястребчикову було сумно і тривожно, він викликав дитячі спогади, які його заспокоювали.

Із соціального погляду Степанове дитинство не було похмурим. Колись сім'я, котра походила з попівського роду, жила у Твері, але міста він не пам'ятав чи можливо, не хотів пам'ятати через часті сварки батька — викладача гімназії, з дідусем, від якого тхнуло лампадною оливою.

Темно-синій гімназійний кітель, ремінь з латунною пряжкою... і башлик — уніформа Другої чоловічої гімназії в Томську, де зубрив ненависну латинь, а російську історію вивчав за поганеньким підручником Віннера. Грубий ворс башлика він досі відчував на щоках і на губах, відпльовуючись від нього.

Тоді Степанко був ніжним, розумним і... падким на злі жарти. Одного разу згрішив, укинувши в каструлю зі супом скупих сусідів таргана. Потім зізнався батькові. Той спочатку не повірив, а коли переконався, похвалив за правдивість і не покарав. Натомість навчив розводити пилку, оскільки був переконаний, що це повинен уміти кожен справжній російський інтелігент. У Росії зазвичай по суботах шмагали, його ж ніколи.

Запоєм читав дорослі книги та підшивки часописів, у котрих ішлося про війні катаклізми російсько-японської війни, хоча не все розумів. Тоді у шелесті й шепоті газет почув слова: «міна Вайтгеда»^{*****}, «Варяг», «Чемульпо»^{*****}, «Порт-Артур»^{*****}, й чорне зловісне «Цусіма»^{*****}, яке хльоснуло батогом.

У його вразливій дитячій уяві броненосці серед синьої ночі, отримавши рани нижче ватерлінії, кренилися набік, посилаючи білий промінь, подібний на благання. А перед сном Степан обов'язково грався у солдатика: одні — наші, інші були японцями. Мітральєзи, прожектори, дирижаблі... Сам для себе розв'язував проблему: «Чи кланяться перед шимозою*****, чи ні?»

Велика перерва... у вікна класу крізь крейдяний пил падають сонячні промені й трагічний голос фон Граппе — вчителя словесності: «Помер граф Лев Толстой»... Тоді гімназист Ястребчиков не міг уявити, що після смерті Толстого залишаться його послідовники — толстовці, а він, як співробітник ОДПУ, займатиметься оперативною розробкою їхньої общини. Щось на кшталт вульгарної мудрості середини тридцятих: «Воровській***** умер, но дух воровской живе». Десь так...

Перша світова врізалась в пам'ять довгими ешелонами, що сунули на захід імперії, похоронками і чергами за хлібом. У міському шпиталі поранені — сповиті бинтами, як пелюшками.

Жовтнева революція, а насправді більшовицький переворот, сталася того року, коли Ястребчиков отримав атестат зрілості, коли він і його товариші думали, якими чудовими людьми вони будуть. Згодом виявилось, що не всі залатані костюми та сукні чудові й не всяка злиденність — чеснота. На власному досвіді він переконався, що революція — не ввічливість, не великодушність, а ураган, насильство і кров. Її логіка не співпадає зі звичайною логікою.

Втиснути революцію у запліснявілі рамки старих правових норм і трухлявих догм неможливо. Ястребчиков, для якого інтереси революції були його правдою та мораллю, переконався, що створена в горнілі революції законність суттєво відрізнялася від слинявих розп'ятувань Коні*****. Коли налітає ураган, він трощить не тільки гниль, але й вивертає з корінням здорові дерева.

Ястребчиков запізнався з революцією майже сімнадцятирічним юнаком, коли голова переповнена грандіозними замислами, а руки самі собі шукають роботу. Писав у більшовицьку газету. Слова були строкаті, не завжди монолітні, але марксистська риторика давала змогу вийти з будь-якої ситуації. Його не тільки друкували: партійна організація рекомендувала в Єкатеринбурзьку надзвичайку.

Він як умів, по-солдатському служив революції, яка не визнавала родинних стосунків, перетворюючи на внутрішньо-сімейних ворогів батька зі сином, дочку з матір'ю.

— Ти пустився берега, — осудив його порив батько, якого вчинки сина засмучували. — Служиш цим антихристам.

— Я маю право на власне життя.

— На життя, але не на паскудство.

— Не можу жити з тим, хто вважає нашу революцію паскудством, — і, грюкнувши дверима, пішов з отчого дому. Щоб так учинити, потрібно дуже вірити у свою правоту.

В Єкатеринбурзькій надзвичайці, де він, «хлопчик від революції», розпочав чекістську кар'єру, не було надлишку геніїв. Коні революції цокали й гриміли, вибірково душачи і дітей і кішок. Були ще й слони революції, які розчавлювали все підряд.

Коли він, не прогинаючись під той час, принципово доводив, що, борючись із ворогами революції, треба робити все ґрунтовно, цивілізовано й законно, на нього позирали як на випадкову людину.

— Не проскурки й паски печемо, а революційний порядок наводимо, — імперативом заперечили йому і змусили власноруч очищати слиз та гніль старого життя.

...Роки летять, як кур'єрський, тільки колеса перегукуються на стиках. У 1931 році Ястребчикову нарешті вдалося побувати у рідному Томську. На собі зрілих літ не помічаєш, лише на інших видно. Дівчата не залишилися такими, яких він бачив у 1917-му році. Одні набрали кілограмів, інші — зморшок, а дехто і дурощів.

Жити краще вдвох — вирішив він і закохався, а потім одружився з донькою вчителя малювання Аглаєю. Чимало кавалерів за нею упадали. Вона була така чистьоха, що воду мила.

Повільно гортав думки. 1937 рік... До влади в органах Єжов привів людей темних, у котрих слово і його розуміння були надто відірвані одне від одного. Ті служаки на численних нарадах закликали «бійців сталінської партії» назавжди покінчити з ганебним спадком минулого. Повсюдно визнали «злочинний провал роботи», клялися перед портретом товариша Сталіна «змити ганебну пляму», оскільки, як виявилось, вони аж на чотири роки запізнилися з розкриттям «троцькістської змови». Наказ НКВС СРСР № 00447 визначав квоти

«ворогів народу». Єжов звелів застосовувати до ворогів народу, які замислили вбивство вождя, жорстокі методи допитів. Оперативну майстерність засунули глибоко під сукно. Видатними оперативними працівниками ставали ті, які практикували тортури й розстрілювали, а закон і нісенітне правосуддя позбавляли їх від маски совісті.

Може, вплинув гіркий досвід, але хоч там як із часів революції та громадянської війни Ястребчиков нічого не приймав на віру, аксіоми і тези його не переконували. Тільки вдавав, що вірить мудрим словам товариша Леніна, товариша Троцького чи товариша Сталіна.

— Але ж раніше ворогів стільки не було... Що далі від перемоги Жовтня, то їх усе більшає... Та ще рознарядки, скільки ворогів маємо виявити і знешкодити. А якщо їх стільки нема? — дозволив відкрито засумніватися, хоча розумів, що в управлінні вже давно не побутують ті простосердечні стосунки.

— Підозріло розмірковуєш... — обірвав один із слимаків, який колись набивався у друзі. — Може, твоє строкате минуле витанцьовує?

— Не підозріло, а розсудливо. Мислити нас учили соратники Дзержинського... — намагався проламати бездушну стіну.

— Стара порохня зі своїми забобонами завжди відстає від життя... Ти б краще навчився арештованих ворогів по зубах плющити.

— А Конституція, а соціалістична законність? Хіба вони вже не мають жодного значення?

— Не заривайся, — хмикнув інший з колишніх друзів, який також трансформувався у плазуна. — Ти — один із нас. Тож повинен розділяти наші проблеми. Справ у нас по горло. Ми ледве справляємося, щоб затоптати іскри антипартійної опозиції.

Ястребчикову, який знав, хто віддає команди, хто пише сценарії для Єжова, Вишинського^{*****} та ентомолога-любителя Ульріха^{*****}, не залишилося нічого іншого, як сумлінно виконувати накази, хоча в душі не міг з цим змиритися. Страшні чотири літери «НКВС» змушували народ ціпеніти. У помешканнях суцільний страх — розмови майже пошепки.

Політика — складна річ. Вона не арифметика, хоча і тут потрібно прораховувати. Політики люблять ловити рибку в каламутній воді, бажано золоту, яка б змогла виконати три бажання^{*****}. А воду каламутити мають органи, яким завжди потрібен ворог. Якщо його

нема, варто придумати і малювати якомога страшнішим — із рогами та копитами. Злочини також здійснюють не за математичними законами. Тоді їх було б легко розкривати: знаєш формули — можеш розв'язати задачу. Часто злочини здійснюють спонтанно, спонтанно приймають і політичні рішення.

Якось Ястребчикову, котрий мав відмінний послужний список, а відзнаки так і сипалися на нього (хіба що тільки медом не мастили, а так усе мав), довелося стояти перед столом «Кривавого Карлика» й віддуватися за роботу управління. Його попередили: « Характер у Єжова — мов у кобри. Перед тим, як проковтнути жертву, вона змазує її слиною, ніби гліцерином, щоб нещасна тварина легше ковзала в шлунок». Однак усе обійшлося. Ястребчикову тоді здалося, що в Єжова була своя чарівність, але це була чарівність крокодила.

Незабаром терор проти «ворогів народу» бумерангом повернувся до тих, хто його запустив. Єжова і ежовців ламали й нищили, бо ті забагато знали. Якщо доказів не вистачало, справи вершила «двійка» чи «трійка».

На зміну ежовщині прийшли беріівці зі своїми «гармоністами» і своїми гармошками. Вони сприйняли Ястребчикова за чужого й чекали слушного часу, щоб розправитися.

Шлях на Голгофу дуже важкий, зате, сівши на дупу, легко скотитися вниз. У цьому переконався Ястребчиков, який мав необережність прилюдно посміятися з вказівок одного не надто розумного оперативного начальника.

— Купіть йому морозива, щоб у нього в горлі заклало, а то меле дурню несусвітню, — у присутності кількох недобррозичливців критично відреагував на недолугість.

Ніколи не знаєш, коли в житті утворюється тріщина. Ястребчикову не пробачили. Рапорту дали хід, і начальство станцювало на кістках підлеглого.

Ястребчикова змушували підписати те, чого, по суті, не було. Один жорстокий і мерзенний голос намагався «пришпилити» його до зради повпреда НКВС на Далекому Сході Генріха Люшкова, який був улюбленцем Миколи Єжова. Коли Ястребчикову пришивали хоча б чийсь реальний «злочин», то іншим гірше — вони змушені були зізнатися, що продали ворогам товщину ниток, якими шиють справи

в НКВС. Чи не найбільше розчарували Ястребчикова колишні підлеглі, які нещадно топили свого начальника.

Ось, виявляється, яка подяка за науку!.. Він мовчки вистояв у, здавалося, програній грі, не просив у долі послаблення, а мріяв, що колись усе роз'ясниться і справедливість восторжествує.

Особлива нарада при НКВС СРСР, оцінивши його злочин п'ятьма роками ув'язнення, вчинила, як на ті роки, дуже м'яко. Відсидів рік і чотири місяці, встигнувши побачити блиск петлиць та оскал вівчарок, почути залізо за шкірою.

Час в ув'язненні був у його свідомості бездарно втраченим часом. Усе це вважав жахливим непорозумінням, помилкою, дурістю. Комунізм для нього і далі залишався світлою незаплямованою справою.

Його випустили з в'язниці й дозволили оселитися в Єнісейську без права виїзду. Тут, ніби підтверджуючи аксіому, що життя іронічне і трагічне, працювали двірниками колишні академіки, а колишні народні актриси успішно освоїли професії прачки і прибиральниці. При бажанні в місті можна було відкрити Академію наук та Большой театр.

— У тебе в зубах чималі втрати... — поспівчував Людвіг Сольський — колишній чекіст із часів Дзержинського, якого витурили з органів, а на спині залишили спогад канчуків.

— Це ще дрібниці — милий жарт людей, які нудьгують, — і скрипнув від досади зубними протезами.

— А що зробили ми, поляки? Невже після смерті Фелікса переродились і стали ворогами?

Два довгих місяці, доки Ястребчиков без роботи тинявся по Єнісейську, його підгодовував Людвіг Сольський, який мав працю діловода на швейній фабриці й кімнату в фабричному гуртожитку. Весь цей час Степан перебував під ковпаком. Бригада візуального спостереження ходила за ним шнурівкою не дуже кваліфіковано, а може, вони поводитися так зумисне, щоби спровокувати його?

— Я не люблю, коли за мною шпигують, — не стримавшись, сказав він одному зі «шнурків».

— А хто любить? Повірте, це випадковість, — знайшов прийнятну відповідь той.

Відтак над Ястребчиковим ніби нависла рука часу, яка ніколи не соромилася його викручувати. На вигляд здоровий, але, по суті, хворий страхом, він спав із розплющеними очима — боявся, що за ним прийдуть, аби повернути в попереднє місце.

Холодного й звичного для Сибіру ранку 20 серпня 1939 року Ястребчиков був ще в кальсонах, коли дзвінок у двері повідомив про те, що потрясло його уяву — виклик до Москви, в НКВС СРСР. У столиці, яку він пам'ятав з часу, коли зірки на баштах Кремля були зі звичайного пляшкового скла, довго не засиджувався. Бюрократичний апарат кадрів наркомату не розжовував причин виклику, а спрямував у розпорядження НКВС УРСР, де, мовляв, на нього чекають великі справи.

Нарком НКВС УРСР Іван Серов вирішив переконатися у надійності керівників майбутніх управлінь і провідних відділів Західної України й улаштував парад пихатості. Близько двох десятків офіцерів спецслужби нервово кисли у приймальні наркомату. Останнім запросили Ястребчикова, напроти прізвища якого кар'єристи кадровики поставили знак запитання, вважаючи його «недопосадженим». Він у відчайдушно скрипучих чоботах прокрокував по начальницькому килиму.

Нарком, не запросивши сісти, похмуро зиркнув на зовні спокійного Ястребчикова, якому здалося, що на нього витріщилася вівчарка з-за колючого дроту табору.

Розмова, що тривала менше п'яти хвилин, була не надто прихильною до Ястребчикова. Вона мовби скупий поцілунок долі та мить для прощання.

— Як ви ставитися до того, що доведеться їхати в Західну Україну? — похмуро запитав Серов.

— Я готовий...

— За вас ручається Вадіс. Йому я довіряю. Але знайте: за його спиною вам заховатися не вдасться.

— Від війни я жодного разу не ховався і не ухилявся.

— У вас є шанс виправити у бою старі помилки. Наступного разу не буде.

Серов не просто загасив цигарку в попільниці — він розтер недопалок на порохню з такою ненавистю, ніби знищив

найголовнішого ворога товариша Сталіна.

Хто міг здогадатись які думки тоді роїлися в голові Ястребчикова і як дорого дався йому в такі вирішальні хвилини зовнішній спокій.

«Начальство нове — мова стара, — зухвалу думку старший лейтенант державної безпеки завжди тримав на більш як надійному ланцюзі. — Уміє спонукати...».

Серова Ястребчиков не поважав — ромби на петлицях не означають совісті й честі. Але, наступивши на горло власній пісні, вхопився за пропозицію наркома як за жалюгідну соломинку, що була для нього перепусткою через усі бюрократичні кордони та квитком для повернення у чекістський колектив.

Ось і настав час, і його кістки почали зростатися. Життя Ястребчикова викреслило чергову складну синусоїду злету й падіння.

У похмурих вікнах порожнього й незатишного помешкання сочився слизький світанок. Ці стіни він спочатку ненавидів, потім звик до них.

«Та хіба є на світі хоч одна пряма дорога? Думаєш, що йти треба прямо, а зайдеш чорт знає куди. Чорт заніс мене в Галичину, — похмуро в унісон світанку роздумував із цигаркою в зубах Ястребчиков над своєю долею. — Не закінчилася моя війна і, мабуть, не закінчиться ніколи».

«А зрештою, кожен повинен чимось жертвувати, — виповзла приземленіша думка, і він мимоволі торкнувся другої половини ліжка. Вона була холодною. — Навіщо таке велике ліжко поставили? Треба неодмінно його замінити. Я вже давно сам-один...»

Після оформлення необхідних документів НКВС УРСР Ястребчикову з огляду на обставини дали тиждень для поїздки в Томськ і розв'язання сімейних проблем. Краще було б не їхати! За час ув'язнення він так віддалився від дружини, що не відчував її. Життя продірявило його наскрізь. Він став схожим на тертку. Казав Аглаї «На добраніч!» і лягав окремо. Ні ласки, ні поцілунку, тільки байдужість. Йому здавалося, що він випробував усі почуття в житті, тож йому вже нічого нового не відчути.

Дружина Ястребчикова, яка колись була шоколадкою, у свої тридцять п'ять часто хворіла й перетворилася на тінь минулої краси. Розуміла, що чоловіки не люблять возитися з хворими жінками, а її Степан ще й не може цього — така в нього робота.

— Людина де родилася, там мусить відцвісти, — сказала Аглая Степанові на прощання й залишилася з донькою в Томську. А коли він, запакувавши свідчення своїх досягнень (гімназійний атестат, грамоти й кубки, отримані на змаганнях зі стрільби), поїхав, вилила наболіле... вже для себе: — Жоден ворон не занесе моїх кісток у ту прокляту Галичину, де лежать кості мого батька та двох його братів. — Проте вірила — без віри ніяк: найкращі їхні роки ще попереду.

Степан і Аглая відцвіли майже одночасно восени 1941 року: він під Києвом, вона — в Томську.

ТЕРНОПІЛЬ, 19 вересня 1939 року

Коли високі гості поїхали, у Вадіса розболілася голова, вся... навіть волосся. Здавалося, що воно проростає не догори, а в голову і там сплуталося. «Мабуть, од напруги, — вирішив, — а може, від випитого?» Про всяк випадок націдив собі келих «Московської» і наказав тимчасовому ад'ютантові розбудити його через годину. Зняв галіфе, залишившись у бузкових кальсонах, які щільно облягали його ситі стегна. Шкарпетки з німецького фільдекоса не знімав. У кабінеті було прохолодно.

Прокинувся сам через сорок п'ять хвилин, струшуючи сон, навіть не сон, а дрімоту, ще точніше — залишки дрімоти. Над головою сонно тікав годинник. Голова була несвіжою, ніби його власний монстр зіпсував повітря. Намацав під столом пляшку, стріпнув її. Порожньо.

Остаточо розрухало Вадіса астматичне сипіння самовара, що долинали з приймальної.

— Таки додумався вчасно заварити мій улюблений «Самурай» з лимоном, — мовив задоволено. На його жаргоні іменем японської військової еліти називався міцний чай.

Тихо розчинилися двері. Майнула легка безшумна тінь.

«Прокрадається шмаркля навшпиньках?» — здогадався Вадіс. Так зневажливо він називав свого ад'ютанта Васильєва, якого часто обливав зливою лайки. Той, переступаючи поріг кабінету начальника, завжди намагався зайти якомога тихіше — наче одягав невидимий

плащ, що рятував його від неприємностей. У такі хвилини серце пульсувало в нього на зубах. Хоча розумові здібності Васильєва, який згодом займе посаду начальника господарського відділу, були нижчі від середнього, він був хитрим.

«Підлабузник чи любить себе мордувати? — не раз розмірковував про нього Вадіс. — А зрештою, яка різниця». Губи його презирливо усміхнулися.

Вадіс навіть не ворухнувся — лежав, заплющивши очі. Можна було подумати, що він спить. Після візиту високого начальства він міг дозволити собі полежати годину наодинці з думками.

Піднос із духмяним чаєм поставлено на столі праворуч — так, як Вадісу зручно, спонукав його до руху. Пив маленькими ковтками, смакуючи, ніби лікер.

— Десь тут була моя запальничка... — протягнув і, коли знайшов її під кріслом, задимів цигаркою.

Піднявши обличчя, випустив дим до стелі, далі, порухавши блискучим носком черевика, став крутити на пальці ключ від сталюого сейфа зі секретними документами. Потім повернувся до вікна і дуетом із думками довго длубався в носі (вкрай погана звичка для людини з гімназійною освітою). Це малоповажне заняття припинив гармидер із господарського двору, який супроводжували командні окрики. Вадіс визирнув у вікно. Вантажники шпурляли ящики, жахливо лаючись матом.

— Нехлюй! Не автомобіль, а катафалк, — бісився кадровик Канигін на свого лінивого шофера.

— Вибираєшся на коня, наче столітній дід на бабу, — лаяв командир взводу охорони бійця, котрий розвозив пошту.

Коли, освіжившись чаєм та цигаркою, Вадіс остаточно очунав від суміші переживань й алкогольного задурманення, голову мовби хтось сколихнув — її заповнили якісь дивні почуття, що бувають перед грозою. Хвилі спогадів билась і розбивалась об стінку черепа. Докладне досье начальника оперативної групи НКВС постало перед очима, ніби його збирали із зачаття. Про нього не скажеш, що він — невідома величина.

Від народження до смерті людина пов'язана з минулим та дійсністю. Кожен її вчинок, хороший чи поганий, породжує майбутнє. Труднощі

в Сашка розпочались одразу ж після того, як перетяли його пуповину. Мати відмовилися від новонародженого, а лихі люди ставилися до нього з презирством. Життя розпочалось із безслав'я та безгрошів'я. Згадав він і прізвище, що так і не стало його рідним і законним — «Коршунов». У дитячі роки люди, котрі керували його долею, приліпили йому чуже прізвище — «Вадіс».

Супроти тієї житейської сваволі Сашко не міг протестувати, він тоді ще нічого не розумів, і йому було байдуже. А якби і розумів, то що міг вдіяти? Тоді його доля була, наче паперовий змій у небі: рветься нитка, і його не повернеш.

Друга Київська чоловіча гімназія... На уроці географії Сашко дізнався, що Блеріо^{*****} перелетів через Ла-Манш. На слуху були імена братів Райт^{*****}, братів Вуазен^{*****}, Лілієнталя^{*****}. Проте не гімназія, а київський двір був його домом, і клубом, і судилищем, і хранителем дитячих таємниць.

Сашку не подобалося відчувати себе у клітці. А якщо не подобається, то навіщо це робити? Він ріс на вулиці, його виховували авторитетні злодії, котрі їздили блатною романтикою по його вухах. Часто ночував на кладовищах серед людських останків. Холодно, голодно і самотньо — почуття, котрі супроводжували Сашка. Щоб вижити, довелося битися, красти і брехати. Їхньою славною зграєю мусить хтось командувати. Вони крали, а він віддавав команди.

Коли Сашко став підлітком, ніхто не вірив, що він доживе до старості. Проте з погляду сьогодення у нього відносно довге життя, а ті, з ким він бавився у дитинстві, кого любив, пішли у небуття.

Юнаком Сашко вирішив, що прізвище «Вадіс», яке дісталось разом із мінливостями й хибами долі, звучить якось кострубато, тож вирішив його змінити. Не вдалося. Тоді лишилося застосувати гегельянський підхід — узяти в руки долю, яка панує над усім у вигляді сліпої нерозумної сили, а ще краще — вхопити її за лебедину шию і згвалтувати, як гвалтують жінок найбрутальнішими засобами. Виявилось, що зробити це набагато легше, бо його темне до жаху життя вже було викручене навиворіт.

Минула безпритульщина — «епоха бродячих псів», найкраща рекомендація для цього. Залишилося пройти комсомол, трохи повчитися і вступити у партію більшовиків, а далі НКВС. А тоді

здавити долю за горло і сказати їй: «Ти скоро знатимеш, хто такий Вадіс!»

Усе вийшло якнайкраще... У різношерстому середовищі партії більшовиків, куди Олександр прошовхнувся в середині двадцятих, існувати було непросто. Лунали щонайменше два протилежні голоси. Який із них перекричить, визначити було складно. Він діяв інтуїтивно і не прогадав. У партійній характеристиці було записано: «До антисталінських блоків не примикав».

Кар'єра пересічного районного оперативника ОДПУ складалася не дуже. Попри те, що про феноменальну пам'ять Вадіса розповідали чудеса й жартували, що він може виконувати роль довідкового бюро, просувався по службі повільно — біг десь посередині. Проте до нього гарно ставилось як районне начальство, так і населення, оскільки в чекістській роботі тоді він і ще не перегинав палку. Вадіс поблажливо ставився до слів Володимира Маяковського, які народ сприймав не зовсім пристойно: «Я винімаю с широкіх штанін...». Водночас клав край різним чуткам про те, що той є «поетом-покидьком і поетом покидьків», який демонстративно жирує: їсть ананаси, жує рябчиків, котрі більшовики забрали в буржуїв.

Старий чекіст, прізвища якого Вадіс не запам'ятав, при оформленні в органи дав йому життєву настанову: «Ваші перспективи прямо залежать від того, настільки ґрунтовно зможете забути все те, що знали раніше». На своє щастя, він прозрів швидко, зрозумівши, що колишні біди і злигодні не зігріють його вночі, що сенс людського життя у тому, щоб жити, і не просто жити, а жити якнайкраще. Збагнув, що життя — це як собача упряжка: не виб'єшся в лідери — бачитимеш лише дупу попереднього. Вадіс одразу ж освоїв кривизну чиновницьких стосунків. Його цікавила тільки драбина, що веде до влади, він прагнув до неї і не міг нею насититися. Його віра — відсутність віри й дія у власних інтересах. Життям інших переймався мало: навіщо переживати, навіщо створювати собі додаткові проблеми. Він без різних підтекстів буквально сприймав істину, що тріщини світу проходять через серце. Тож серце потрібно берегти!

Заради кар'єри одружився з донькою партійного діяча, який мав довгий дворянський хвіст. Білі кістки її батьків та її біла кістка проглядалися навіть у темряві. Провів з дружиною першу шлюбну ніч

у партійному кабінеті, під портретом Сталіна. Зрозумів, що чоловік після одруження потрапляє або в обійми, або в руки. Життя з нею було одночасно мукою і надбанням, але більше мукою. Стерва стервою, геніальна в галузі істерик, вона стала ненавидіти все, що спочатку в ньому любила. Вчасно розлучився, бо тестя незабаром репресували як троцькіста. Одружився вдруге так, як вчить радянське кіно, — на дівчині Марусі — «пролетарці». Одруження відбулося аврально, аби прикрити те, що вже сталося.

Через рік зрозумів, що друга дружина до оскоми подібна на першу — поводитьсь так, ніби вони вже прожили більш як двадцять років. У неї проста радість — бути коханою заради себе. Із кохання залишився тільки блідий відблиск. Фізичний потяг, який Вадіс колись відчував, змінився на байдужість. Стосунки з нею прохолодні, дійшли до майже повного скриваніння. Вона в його очах — уже не більше, ніж просто «баба». Отримавши свою порцію «сімейного щастя», вирішив закінчити шлюбний період життя.

Вадіс був лідером, і це відчували жінки. Вони в нього закохувалися, і він знав про це, однак сприймав спокійно. Такому чоловікові жінки не особливо потрібні. Головне для нього не вони, а чекістська праця: він жив на роботі, він жив роботою, його душа — вірний віл, який працює до упаду. Така його природа. Якщо якась жінка зрідка з'являлася в його житті, бо у подружньої зради є специфічний смак, то тільки для того, щоби бути засобом у досягненні мети.

Дружина платила Вадісу тією ж монетою і не приховувала свого ставлення:

— Ми обоє знаємо, що тобі комфортніше без мене, — і ревнувала хіба що до чергової шпали на петлицях.

Зі змушнінням та просуванням владними щаблями Олександр Анатолійович поволі став звикати до прізвища «Вадіс», яке більше не різало слух, і чомусь ніхто вже не доколупувався до нього з дурними запитаннями: чи він, бува, не єврей, чи, може, прибалт? Навпаки, коли десь звучало тремтяче, як надкрилки у комах, прізвище «Вадіс», підлеглі машинально виструнчувались, а вороги, мабуть, скреготали зубами.

Нині прізвище «Коршунов», можливо, було б доречним для його посади і того, чим займається. Він, хижий птах на ймення «Коршун»,

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ